

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК: 339

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ І СВІТОВА ЕКОНОМІКА: ГЛОБАЛІЗАЦІЯ, ЕКОНОМІЧНА ЕВОЛЮЦІЯ, РЕГІОНАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ

DIFFERENTIATION AND WORLD ECONOMY: GLOBALIZATION, ECONOMIC EVOLUTION, REGIONAL INTEGRATION

Гузенко І. Ю.

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник

Статтю присвячено питанням циклічності глобального економічного розвитку, співвідношення між циклами (хвилями) глобалізації й регіональною інтеграцією, факторів урізноманітнення й ускладнення глобалізаційних процесів. Наголошуються й демонструються переваги динамічного бачення суспільних відносин. Доводиться, що циклічність суспільних процесів є наслідком зусиль соціальної системи відновити внутрішню стабільність під дією незворотних історичних тенденцій. Регіональна інтеграція розглядається в контексті пошуку форм і методів захисту від негативних наслідків циклічності глобального розвитку та як фактор ускладнення й урізноманітнення цього розвитку.

Ключові слова: глобалізація, регіональна інтеграція, глобальний розвиток, економічна еволюція, світова економіка, циклічність.

Статья посвящена вопросам цикличности глобального экономического развития; соотношения между циклами (волнами) глобализации и региональной интеграцией; факторов дифференциации глобализационных процессов. Акцентируются и демонстрируются преимущества динамического видения общественных отношений. Утверждается, что цикличность социальных процессов есть результатом усилий определенной социальной системы восстановить внутреннее равновесие под воздействием необратимых исторических тенденций. Региональная интеграция рассматривается в контексте поиска форм и методов защиты от негативных последствий цикличности глобального экономического развития и фактор дифференциации этого развития.

Ключевые слова: глобализация, регионализация, глобальное развитие, экономическая эволюция, мировая экономика, цикличность.

The article deals with next issues: cyclical nature of world economic processes, correlation between cycles (waves) of globalization and regional integration, factors of differentiations of globalizational processes. The advantages of social dynamic over static approaches are accentuated. It is proved that social cycles are results of social system's attempts to restore its stability under impacts of global historical trends. Regional integration is treated to be a way of protectionism against negative consequences of world development which is cyclical one, as well as factor of differentiation of globalizational processes.

Key words: globalization, regional integration, global development, economic evolution, world economy, cycle.

Суперечливість і складність глобалізаційних процесів спонукають до пошуку більш динамічних бачень цих процесів та більш комплексних теоретико-методологічних підходів до їх дослідження. Зокрема, на особливу дослідницьку увагу заслуговують питання: циклічності (хвилеподібності) розгорнення глобалізації в історії; співвідношення між цією циклічністю й регіональною інтеграцією (регіоналізмом); виокремлення факторів урізноманітнення й ускладнення глобалізаційних процесів.

Дослідження зазначених вище питань вимагає комплексного та інтердисциплінарного теоретико-методологічного підходу, що поєднує циклічні теорії економічного розвитку власне економічної науки; загально-соціологічні інтерпретації соціальної еволюції, зокрема, тлумачення щодо цивілізаційних «хвиль» та чергування в історії різних типів суспільств; пізнавальні схеми теорії міжнародних відносин (цивілізаційний підхід, неомарксизм, теорії регіональної інтеграції). Попри доволі глибоку роз-

робленість проблематики глобалізації та її надзвичайно широку представленість в сучасному соціо-гуманітарному дослідницькому дискурсі, чимало питань залишаються відкритими.

Динамічний характер глобалізаційних процесів спонукає до витлумачення цих процесів саме на ґрунті соціальної динаміки, а не соціальної статичності. Контекстуальне сприйняття глобалізації, як контексту більшості подій і явищ Сучасності, залишає відкритим питання її власного історичного контексту. Сьогодні, вкрай важливою метою теоретико-методологічного пошуку в сфері економічної теорії й політичної економії є формування комплексних засад дослідження тріади «глобалізація – циклічність – регіональна інтеграція». Мова йде про формування комплексних методологій та виокремлення комплексних предметів їх (методологій) залучення.

Економічна еволюція, як і соціальна еволюція загалом, надзвичайно комплексний, розгалужений, багатовимірний процес – набагато складніший, ніж еволюція природи. В цьому процесі історично формуються й динамічно взаємодіють різні науково-технологічні уклади; типи суспільств; цивілізаційні й культурно-історичні формації, кожна з яких має свою економічну специфіку; економічні системи усіх рівнів (локального, національного, міжнародного). Глобалізація постає важливим історичним моментом економічної еволюції – вона так само комплексна, розгалужена, багатовимірна і не може уявлятися винятково лінійним чином, як односпрямований (векторний) уніфікуючий поступ. Існує чимало факторів диференціації глобалізаційних процесів. Регіональна специфіка, та регіоналізм в цілому, постає одним із цих факторів. Тому, слід розрізняти між проектом «глобалізації» (цілісним та однорідним у собі) та реальною глобалізацією – не менш складною та різноманітною, ніж світ, який вона охоплює. Зазначений проект має «західне», переважно євроатлантичне походження, а його реалізація у комплексному й гетерогенному середовищі призводить до результатів протилежних очікуванню. Саме в цьому контексті доволі часто наголошують на необхідності розрізняти між «вестернізацією», що має на меті уніфікацію світу за євроатлантичними ціннісно-інституційними зразками, та реальною й об'єктивною глобалізацією, що є наслідком синтезу прагнення й поступу людства до єдності, зокрема економічної, та його ж (людства) структурного розмаїття і внутрішніх поділів.

Важливим чинником диференціації (урізноманітнення й ускладнення) процесу економічної еволюції й глобалізаційних процесів слід вважати історичне чергування цивілізаційних хвиль, витлумачене, зокрема, у теоретичних побудовах Е. Тоффлера. Цей відомий автор виокремлює й обґрунтовує цивілізацію «Третьої хвилі». Остання приходить на зміну цивілізації «Другої хвилі», заснованої на стандартизації й

синхронізації виробничих процесів, масовому споживанні, концентрації й централізації капіталу, жорсткій ієрархії управління. Натомість, «Третя хвиля» ґрунтується на засадах диверсифікації, розмаїття, децентралізації, науково-технічній інноваційності [1, с. 60, 311]. Структура суспільств (та їх економічних систем), що належать до цієї цивілізаційної «хвилі» компонується зростаючою кількістю якісно різноманітних елементів, які перебувають між собою у мінливих та комплексних формах взаємозв'язку [2, с. 507].

Цивілізація «Третьої хвилі» радикально змінює природу багатства і влади, які в рамках цієї цивілізаційної «хвилі» мають за своє головне джерело знання [3, с. 152]. Ключова роль знань в тоффлерівській інтерпретації «Третьої хвилі» привертає увагу до ще однієї ключової історичної послідовності, що простежується в процесі економічної еволюції. Мова йде про еволюційне розгорнення й історичне чергування різних типів суспільств – аграрного, індустріального, постіндустріального. Взаємодія цих двох останніх типів триває за часів глобалізації, суттєво впливаючи на її перебіг, ускладнюючи та урізноманітнюючи економічну еволюцію, загалом, та глобалізаційні процеси, зокрема. Утвердження постіндустріального суспільства в історії може призвести до виникнення відповідної глобальної цивілізації – постіндустріальної. За твердженнями Д. Белла, мова йде про якісно новий тип соціуму, якому притаманні такі риси: перехід від економіки товарів до економіки послуг; домінування в соціальній ієрархії класу професіоналів і технократів; прискорення й поглиблення інноваційних процесів; ключова роль у зовнішньоекономічній і зовнішньополітичній діяльності фактору знань й технологій [4, с. 422, 423]. Економічна еволюція та процеси глобалізації відбуваються в комплексному цивілізаційному середовищі. Йдеться про поділ сучасного світу на партикулярні культурно-історичні типи (окремі цивілізації), що тривалий час існують в історії, об'єднанні навколо спільних систем цінностей (переважно релігійних), перебувають між собою в перманентному протистоянні [5, с. 30, 69, 207].

Лінійне бачення економічної історії, як постійного й непинного поступу в майбутнє, поволі відходить у минуле, модифікуючись іншими більш реалістичними баченнями. Паралельно змінюються й уявлення про глобалізацію – вона щодаля менше сприймається як історичний та ідеологічний проект і щодаля більше як об'єктивний процес – складний і суперечливий історичний момент загальної світової економічної еволюції. Нестримне зростання економіки рано чи пізно починає лімітуватися ресурсами в розпорядженні суб'єктів економічних відносин, їх особливостями та конкуренцією між ними. Зокрема, процеси регіональної інтеграції, і регіоналізм загалом, можуть вважатися наслідком модифікації універсального глобалізаційного поступу культурно-цивілізаційною, геополітич-

ною, економічною та політичною специфікою окремих регіонів. Виглядає так, ніби цілісний, потужний, векторний процес, пройшовши крізь регіонально гетерогенне середовище («фільтр»), розгалужився й фрагментувався.

Можливо, що поглиблення регіональної інтеграції та формування регіональних інтеграційних об'єднань, є не стільки щаблем на шляху глобалізації, скільки її наслідком. Загальна схема виникнення економічних циклів чимось подібна до такого витлумачення регіоналізму. Йдеться про лінійно-векторну динаміку, трансформовану структурою соціальної системи в динаміку циклічну. Варто зауважити взаємозв'язок економічного регіоналізму й циклічності економічних процесів, оскільки економічні піднесення, стагнації і кризи по різному виявляють себе у різних регіонах, а учасники регіональних інтеграційних об'єднань взаємодіють з метою зменшення амплітуди циклічних коливань економічної динаміки – з метою протидії глобальним економічним кризам та формування регіональних анклавів стабільності.

Сучасний світ гетерогенний в цивілізаційному, геополітичному, етнічному й національному та багатьох інших вимірах. Він також становить владно-силову й економічну ієрархію (ієрархію влади і багатств). Тому й регіональна структура міжнародних відносин може вважатися частковим відображенням зазначеної вище гетерогенності. Кожне регіональне інтеграційне об'єднання є результатом модифікації глобальних тенденцій регіонально (геополітичною, цивілізаційною, політичною та економічною) специфікою. Відповідно, циклічність світової економіки по різному відображається в рамках різних інтеграційних об'єднань. Одні більш уражаються глобальним економічним занепадом, інші – менше; одні цілковито користаються глобальним піднесенням економіки, інші – лише малою мірою. Саме це мав на увазі Ім. Валлестайн, коли стверджував, що фаза зниження економічної динаміки в рамках кондратьєвського циклу може виявитися цілком сприятливою для окремих регіонів світ-системи, оскільки така негативна динаміка пов'язана з передислокацією економічних ресурсів та економічної активності [6, с. 52].

Ідея вільного обігу товарів, капіталу, послуг і трудових ресурсів навряд чи спрацює в глобальному масштабі й спричинить нестримний прогрес всієї світової економіки. Положення лібералізму, частина з яких виявилися не менш утопічними, ніж постулати комунізму, продемонстрували своє безсилля перед гетерогенністю сучасного світу. Цілісний при своїх витоках глобалізаційний поступ – ідеологічно та історіософськи цілісний проект «глобалізації» – в об'єктивно комплексному й розмаїтому реальному світі розгалужився та фрагментувався в структурних лабіринтах соціального часу і простору. Крім того, цілковито «освячені»

лібералізмом ринок і демократія є конкурентними формами суспільних відносин, що передбачає не лише нерівний розподіл ресурсів, але й їх періодичне виснаження. Тож і циклічна динаміка економіки (в тому числі світової) може уявлятися як різний (переважно нерівномірний) розподіл та перерозподіл ресурсів в часі. М. Кондратьєв витлумачує структуру великого економічного циклу під кутом зору накопичення, інвестування, «розсіювання» й втрати вільного капіталу [7, с. 226]. Інакше кажучи, структура цього великого циклу відповідає структурі розподілу фінансових ресурсів у часі.

Характер співвідношення соціальної статистики й соціальної динаміки є однією з фундаментальних проблем сучасних суспільних наук, котра має ключове теоретико-методологічне значення. Динамічне бачення соціальних (зокрема, економічних) систем створює умови для передбачення, застерігаючи, водночас, від статичних уявлень, які надзвичайно далекі вкрай «рухливій» соціальній реальності. На думку М. Кондратьєва, динамічною є та суспільствознавча теорія, котра вивчає соціальні явища в процесі їх зміни у часі, тобто вивчає часові (в тому числі історично-еволюційні) зміни, а ще ширше – вивчає час як форму існування та невід'ємну властивість реальних суспільних відносин. Він також слушно наголошує на відмінності між теорією статичною й теорією динамічною, стверджуючи, що тоді як для першої головним структурним елементом є поняття «рівноваги», для другої – ключовою є проблематика її (рівноваги) порушення, відтворення, зміни [7, с. 49]. Тому й економічну кон'юнктуру М. Кондратьєв визначає як сукупність і напрям зміни елементів економічного життя на даний момент порівняно з моментом попереднім [7, с. 70].

Глибше й адекватніше сприйняття та розуміння соціальної реальності, зокрема процесів глобалізації та регіоналізації, передбачає розробку і формування дедалі «динамічніших» бачень. Власне в цьому теоретико-методологічному ключі висловлювався М. Кондратьєв, коли говорив про необхідність наукової обґрунтованості економічних прогнозів, стверджуючи що плани розвитку економіки повинні відповідати рівню знань про цей сегмент соціальної реальності та що саме рівень економічних знань визначає перспективність і точність економічних прогнозів. Видатний економіст застерігав від небезпеки зловживання кількісними методами й формами вираження явищ економічного життя, стверджуючи що справжньому й реалістичному прогнозуванню завжди бракуватиме повноти й конкретності [7, с. 126].

М. Кондратьєв виокремлює три різновиди передбачень: передбачення іррегулярних подій, передбачення подій регулярних і нарешті передбачення загальних тенденцій суспільно-економічного розвитку. Оскільки перше здійснити надзвичайно важко, якщо можливо, а друге вимагає

стандартних технічних процедур прогнозування, то найважливішим і найскладнішим є саме третій різновид. Він потребує мобілізації всього запасу економічних знань та їх прогресу. Виокремлення загальних тенденцій розвитку економіки і визначення характеру їх розгорнення в часі дає можливість зрозуміти водночас і циклічність, і неповторність суспільної динаміки, тобто інтерпретувати її як поєднання циклічного коливання та еволюції [7, с. 105-107].

М. Кондратьєв говорить про два ідеальні типи зворотних (хвилеподібних) та незворотних (еволюційних) економічних процесів. На його думку, процеси реальної економіки містять у собі властивості обох цих типів, тобто вони зворотні й незворотні водночас (механічно-коливальні та органічно-еволюційні) – вони циклічні. М. Кондратьєв також твердить, що економічна динаміка зумовлюється й спрямовується ритмічним та періодичним пошуком рівноваги, яка порушується/відновлюється в часі чи скоріше час від часу. Таким чином, незворотний (векторний) еволюційний процес, проходячи крізь структуру певної (політичної чи економічної) соціальної системи стає частково зворотним, порушуючи внутрішню рівновагу елементів цієї системи та спонукаючи її до відновлення внутрішнього балансу впродовж відповідного циклу.

Ім. Валлерстайн виокремлює універсальні тенденції, які мають лінійно-векторне спрямування, діючи проти системної рівноваги та спонукаючи світ-систему до зворотних дій з відновлення цієї рівноваги. Таким чином, системна динаміка набуває циклічного характеру, завершуючись врешті-решт падінням самої світ-системи. Він виокремлює три універсальні векторні історичні тенденції – руйнація аграрного укладу життя й зменшення сільського населення як резервуару трудових ресурсів; збільшення соціальних витрат і зменшення норми прибутку; зростання антисистемних рухів. Тож ці три «наскрізні» сили-тенденції, спричиняючи циклічну динаміку капіталістичної світ-системи, в кінцевому підсумку призведуть, на думку Ім. Валлерстайна, до її руйнації.

Динамічне бачення суспільних відносин дало можливість вже вітчизняним науковцям стверджувати, що «хвилі Кондратьєва» стосуються не лише економічної динаміки, але й усієї структури суспільства. Таким чином, історія економіки виявляє себе частиною всесвітньо-історичного процесу, котрий, принаймні на сьогодні, спрямовується до максимально інтегрованого глобального суспільства. Циклічний розвиток світової економіки та циклічна послідовність світових криз постають, на думку вітчизняних науковців, частиною єдиного історичного процесу – «еволюційного розвитку глобалізованого суспільства». Одним із наслідків такого світового інтеграційного поступу стало «прискорення» соціального (зокрема історичного) часу.

Відповідно й «амплітуда» циклічних коливань стає щодалі ширшою [8, с. 100, 108].

Інтеграція є рушійною силою сучасного світового процесу, поглиблюючи взаємозалежність країн і народів, нівелюючи відмінності між ними, наближаючи їх до втілення моделі світового суспільства. Подібне ущільнення суспільних відносин у глобальному масштабі водночас призводить до «прискорення» історичного часу, роблячи циклічні коливання соціальних систем більш інтенсивними. Можливо, що більш глобалізований світ є більш віддаленим від ідеалу лінійного, тобто нециклічного чи безперервного, розвитку. Сучасні фінансово-економічні криза своєю інтенсивністю, тривалістю, багатофазовістю й поширеністю підтверджують це припущення. Вони демонструють, що більш глобалізований світ є водночас і більш кризовим світом, який «коливається» в спільних ритмах глобальних падінь і піднесенень, рецесій і зростань.

Внаслідок нестримного й уніфікуючого здійснення ідеологічного та історичного проекту «глобалізації» можуть зникнути не лише окремі «анклави» стабільності, але й окремі «часові пояси» – національні, регіональні, цивілізаційні, геополітичні. Світ почне ритмічно «пульсувати» в рамках єдиного соціального часу, а отже й єдиної циклічної послідовності. Тому, під консервативним кутом погляду, регіоналізація має сенс саме як спроба вийти за межі й захиститися від зазначеного глобального циклізму; як спроба знайти власне рішення глобальних проблем чи принаймні від них дистанціюватися; як спроба задати власний часовий ритм історичного існування, котрий відрізнятиметься від ритму глобального.

Отже, глобалізація може вважатися історичним моментом загальної економічної еволюції і тлумачиться подвійним чином як історичний та ідеологічний проект та як реальний та об'єктивний процес, що охоплює сучасні міжнародні відносини і світову економіку, зокрема. Останнє розуміння глобалізаційних процесів передбачає їх комплексність, розгалуженість, багатомірність – вони настільки складні й розмаїті наскільки складні й розмаїті суспільні відносини в рамках яких вони розгортаються і які вони трансформують. В часових рамках глобалізації відбувається взаємодія різних технологічних укладів, партикулярних культурно-історичних формацій, цивілізаційних «хвиль» і типів суспільств, націй, держав, міжнародних об'єднань тощо, які своєю сукупною дією призводять до диференціації глобалізаційних процесів – до їх ускладнення й урізноманітнення. Подібним чином, як фактор диференціації, спрацьовує й регіональна специфіка, котра, взаємодіючи із глобалізацією, призводить до поглиблення регіональної інтеграції та формування регіональних інтеграційних об'єднань. Останні послуговують також захисту від негативних наслідків глобалі-

заційних процесів, зокрема, їх циклічного характеру, який передбачає періодичне виникнення криз, рецесій, конфліктів. Водночас, відкритим

залишається питання витлумачення розмаїття форм регіональної інтеграції та структур регіональних об'єднань.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Тоффлер Е. Третя хвиля. – К.: Всесвіт, 2000. – 480 с.
2. Тоффлер Э. Метаморфозы власти: знание, богатство и сила на пороге XXI века. – М.: АСТ, 2004. – 669 с.
3. Тоффлер Э., Тоффлер Х. Революционное богатство: как оно будет создано и как оно изменит нашу жизнь. – М.: АСТ Москва: Профиздат, 2008. – 569 с.
4. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования – изд. 2-ое, испр. и доп. – М.: Academia, 1999. – 783 с.
5. Huntington S. The Clash of Civilizations and The Remaking of World Order – N.Y.: Simon and Shuster, 1996. – 368 с.
6. Иммануэль Валлерстайн. Конец знакомого мира: Социология XXI века. – М.: Логос, 2003. – 368 с.
7. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики. – М.: Экономика, 1989. – 526 с.
8. Аналіз сталого розвитку – глобальний і регіональний контексти: У 2 ч. / Міжнар. рада з науки- (ICSU) [та ін.]; наук. кер. М.З. Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ», 2009. – Ч. 1. Глобальний аналіз якості життя та безпеки людей. – 280 с.